

Csillagászati hírek

Fontos törpegalaxisok

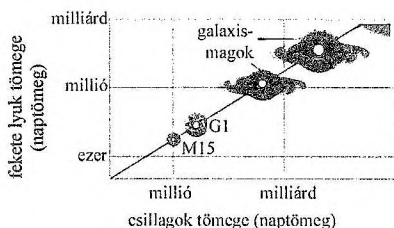
A törpegalaxisok kis tömegük ellenére, illetve éppen emiatt fontosak a galaxisközi tér nehéz elemekkel történő beszennyezésében. Crystal Martin (Kaliforniai Egyetem) és kollégái a 7 millió fényév távolságban lévő NGC 1569 jelű csillagvárost figyelték meg a Chandra röntgenteleszkóppal. A galaxisban aktív csillagkeletkezési időszak volt tízegyházy milliárd évvel ezelőtt. Észlelésük alapján a galaxisból nagy mennyiségű oxigén, és egyéb nehéz elem távozik el, több milliárd fokos, és több ezer fényév átmérőjű buborékok formájában. A megfigyelés azt a feltevélezt támasztja alá, amely szerint a törpegalaxisoknak fontos szerepük volt a Világegyetem kezdeti időszakában az intergalaktikus tér nehéz elemekkel történő beszennyezésében. (*Sky and Tel.* 2002/9 – Kru)

Gömbhalmaz központi fekete lyukkal?

Sokáig két tömegkategóriába sorolták a fekete lyukakat: a csillagtömegű és az egyes galaxisok centrumában lévő szupernehéz fekete lyukakra. A napjainkban felismert közepes tömegű (100-1000 naptömegű) fekete lyukak új kategóriát jelentenek. Ezeknek az objektumoknak a keletkezése még messze nem ismert. Roeland Van Der Marel (STScI) a HST segítségével az M15 belső részén található csillagok mozgási sebessége alapján a halmaz középpontjában lévő tömeget határozta meg. A sebességeloszlás alapján a centrumban egy kb. 4000 naptömegű kompakt objektum – azaz

egy közepes tömegű fekete lyuk – található. Egy másik kutatócsoport, hasonló módszerrel egy 20 000 naptömegű fekete lyuk nyomára akadt az Andromeda-galaxis G1 jelzésű gömbhalmazában. A galaxisok középpontjában lévő fekete lyukak esetében általános tendencia, hogy tömegük közelítőleg 0,5%-a a galaxisok centrumában lévő idős, II. populációs csillagokénak.

Bár ezek csak az első eredmények, de elképzelhető, hogy a galaxisoknál érvényes tömegarányhoz hasonló jelenség a gömbhalmazok fekete lyukai esetében is fennáll (l. a mellékelt ábrát). Egyes elméletek szerint gömbhalmaz jellegű anyagcsomókból álltak össze a galaxisok, nem lehetetlen tehát, hogy a későbbiek során a gömbhalmazok közepes tömegű fekete lyukai híztak meg annyira, hogy elérjék a galaxismagok centrumában lévő égitestek tömegét. (*Sky and Tel.* 2002/9 – Kru)

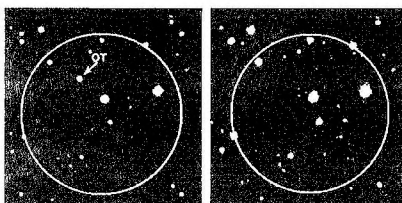
Nincsenek „kvarkcsillagok”?

Az RX J1856-3754 egy neutroncsillag és egyben erős röntgenforrás, amelynek szinkrónizációját Timothy M. Braje és Roger W. Romani (Stanford Egyetem) vizsgálták. Ez az az objektum, amelyről a Meteor-

ban írtuk, hogy egyes feltételezések alapján kis mérete, és ebből adódó rendkívüli sűrűsége alapján elsősorban kvarkokból tevődik össze. Az újabb megfigyelés szerint az égitest átmérője 27 km-nek adódik, azaz „normál” méretű neutroncsillag, és így nem is szükséges extrém nagy sűrűséget és kvarkokat feltételezni benne. A kutatók szerint a megfigyelt erős röntgensugárzás egy „pólusapkaszerű” felszíni forró foltból érkezik, amely bizonyos mérési módszereknél látszólag a valódinál kisebb méretet eredményez. (*Sky and Tel. 2002/19 – Kru*)

Októberi gammavillanás

2002. október 4-én a NASA HETE-2 jelzésű műholdja fényes gammavillanást észlelt a Pisces csillagkép irányában. A jelenség később a GRB 021004 jelzést kapta. A műhold a megfigyelés után 11 másodperccel szétküldte a riasztást, és a 38. másodpercben már 10 ívperc pontossággal ismert volt a villanás pozíciója. A Palomar-hegyi 122 cm-es Oschin Schmidt-teleszkóppal mindössze kilenc perccel a megfigyelés után már elkészítették az első felvételt, amelyen a villanás 15,5 magnitúdós utánfénylése jól látható. A Kiotói Observatóriumból a 37. percben sikerült rögzíteni a jelenséget, ugyanakkor ausztrál észlelések alapján a vöröseltolódásra is eredményt kaptak, ami $z = 1,60$ -nak adódott.

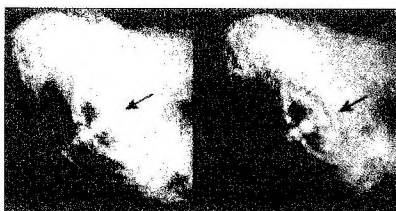

A későbbi spektrumfelvételek alapján kiderült, hogy ez az érték egy előtér-gázfelhőre vonatkozik, a villanás későbbi megfigyelései $z = 2,3$ -ra tették a vöröseltolódást, ami alapján 10,5 milliárd fény-

évre, azaz tőlünk a Világegyetem méretének kb. 80%-ára történt a jelenség. Napokkal később kiderült, hogy a gyors riasztás révén közel 100 távcsővel sikerült elkapni a jelenséget. (*Sky and Tel. 2002/10 – Kru*)

Lökéshullámok a Rák-ködben

A Chandra röntgenteleszkóppal a Rák-ködben, a Rák-pulzár közelében mutatkozó röntgenhalót vizsgálták. Ennek külső peremét az a lökéshullámfront alkotja, amely a pulzártól kiáramló és a környező anyag ütközésekor keletkezik. A megfigyeléssorozat alapján olyan „filmet” készíttek, amelyen a lökéshullámfront változásai látványosan nyomon követhetők. Mivel a kiáramló csillagszél intenzitása térben és időben is ingadozik, ennek megfelelően a gyűrűben időnként felfénylések láthatók. Ezekből kisebb másodlagos lökéshullámok indulnak kifelé, a fénysebesség közel felével. 2000 novembere és 2001 áprilisa között nyolc alkalommal figyeltek meg a Chandra röntgenteleszkóppal ilyen jelenségeket. (*Sky and Tel. 2002/9 – Kru*)

A Hold óriástávcsővel

A VLT 8,2 méteres Yepun távcsőegységével szokatlan módon a Holdról készítek felvételeket. A mellékelt képen a Mare Tranquillitatis és a Mare Fecunditatis közötti 60x45 km-es, azaz 25" átmérőjű terület látható, fent az 56 km-es Cameron-kráterrel. A képen a legkisebb kráterek mindössze 130 méteresek, ami 0,07-es felbontást jelent. A kitűnő felbontóképesség elérésében közrejá-

szott, hogy a rendszer másodpercenként 500-szor egy referenciacsillaghoz viszonyítja az adaptációt – ezáltal a csillagot egy fényes holdbéli hegycsúcs helyettesítette. (*Sky and Tel.* 2002/8 – *Kru*)

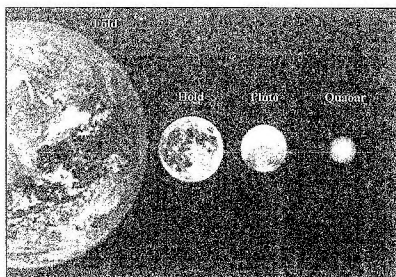

Földi kőzetek a Holdon?

A Naprendszer kialakulása utáni időszakban a Földet érő becsapódások sok anyagot szórtak ki az űrbe, amelynek egy része a Holdon landolt. Mivel kísérőnk geológiailag sokkal kevésbé aktív, mint a Föld, az idős kőzetminták jobban megőrződhetnek felszínén, mint saját bolygónkon. John Armstrong (Washingtoni Egyetem) számításai szerint a Hold felszínének minden egyes négyzetkilométerére 5 kg földi kőzetanyag juthatott. Más kérdés, hogy ezt mennyire szórták szét és keverték össze a holdbéli anyaggal a későbbi becsapódások. A 3,9–4,0 milliárd éves kőzetminták sok információval szolgálhatnak bolygónk ősi légköréről és kérgéről. Érdekes felismerés, hogy elvileg a Vénuszról származó kőzetek is kerülhettek a Holdra. (*Sky and Tel.* 2002/7 – *Kru*)

Óriás Kuiper-objektum

Chad Trujillo és Michael E. Brown (Caltech) megtalálta a Plútó utáni második legnagyobb Kuiper-objektumot. Az égitestre egy 2002. június 4-én készült felvételen akadtak, amelyet a palomaringyi 122 cm-es Oschin Schmidt-teleszkóppal készítettek. Július 5-én és augusztus 1-jén a HST AC kamerájával is rögzítették. Átmérője 1255 ± 190 km adódott, azaz közel akkora, mint a Plútó Charon nevű holdja, albedója 0,09–0,10 körüli. Az utóbbi értéke viszonylag magas a Kuiper-objektumok között, de a többi „óriás” (a 20 000 Varuna, és a 2002 AW197) is hasonló albedójú, ami azzal is magyarázható, hogy társaihoz viszonyítva több friss jég van a felszínén. Az először 2002 LM60 jelzéssel ellátott objektum később a dél-kaliforniai őslakók egyik istene után a Quaoar nevet kapta, és nagyon sok régi fotón sikerült a nyomára akadni – többek között a Chiront felfedező Charles Kowal is átsiklott felette. A Quaoar keringési ideje 284 év, jelenlegi naptávolsága 43,4 Cs.E. (*Sky and Tel.* 2002/9 – *Kru*)

Csillagpor gyűjtés

A Stardust űrszonda 2002. augusztus 6-án kezdte meg a porszemcsék gyűjtését a bolygóközi térben. Detektora közel négy hónapon keresztül lesz nyitva, amelynek aerogélből készült anyagában szinte minden szilárd szemcse megragad, amivel a szonda útja mentén találkozik. A

2006-os visszatérésig itt maradnak bezárva a szemcsék, amelyeknek jelentős része a Scorpius–Sagittarius-asszociáció irányából, azaz a Naprendszeren kívülről érkezhet. (*Sky and Tel.* 2002/9 – Kru)

A Mars jégreégei

John Mustard (Brown Egyetem) és kollégái a Mars északi pólussapkájának réteges szerkezetét tanulmányozták. Az eltérő színű rétegek keletkezését a lerakódott anyag eltérő por/jég arányával modellezték. Számításaik szerint átlagosan 0,5 m/év lerakódási sebesség jellemezte a területet, így a teljes 2,4 km vastagságú réteg kialakulásához 5 millió év is elegendő volt. Számításaik természetesen csak közelítőek, de a fentiek alapján geológiai értelemben rövid idő alatt rakódott le a pólussapka anyaga. Hasonló elemzést a déli pólussapkára nem sikerült készíteni, mert annak más a szerkezete. A déli sapka területén látható kráterek alapján az északonál lényegesen idősebb, a fenti időszakából kiindulva nagyságrendileg 10 millió éves. (*Sky and Tel.* 2002/9 – Kru)

Új uránuszhold

2001. augusztus 13-án egy 25^m,5-s új uránuszholdat fedeztek fel a Cerro Tololo Interamerican Observatory 4 méteres Blanco teleszkópjával. Matthew J. Holman (Harvard-Smithsonian Center for Astrophysics) és kollégái megfigyelései szerint a 15–20 km átmérőjű objektum átlagosan 8,5 millió km-re kering az óriásbolygótól. Az objektum a külső, befogott holdak közé tartozik – és egyben a legkisebb ma ismert uránuszhold. (*Sky and Tel.* 2002/10 – Kru)

A Hermione kisbolygó holdja

A 121-es sorszámú Hermione egy 200 km átmérőjű aszteroida, amely a kisbolygóv külső részében kering. William J. Merline (Southwest Research

Institute) szeptember 28-án holdat fedezett fel az aszteroida körül a 10 méteres Keck I teleszkóppal. A mindössze 13 km átmérőjű kísérő 3–4 napos keringési idővel járhatja körül a kisbolygót 600 és 1000 km közötti távolságban. (*Sky and Tel.* 2002/10 – Kru)

A Webb Űrteleszkóp

A NASA új generációs űrteleszkópja a tervek szerint James Webbről, a NASA 1961 és 1968 közötti vezetőjéről kapja majd a nevét. James Webb nevéhez elsősorban az emberes holdutazások kapcsolódnak, de az ő vezetése idején kezdődött a bolygókutató szondák indítása is. A 21. század második évtizede egyik meghatározó távcsövének 6 méter átmérőjű tükre által gyűjtött sugárzást infravörös érzékelők fogják a leggyakrabban használni, amelyekkel a Világegyetem távoli és ősi objektumait, valamint a csillagkeletkezési régiókat fogja elsősorban vizsgálni. (*Sky and Tel.* 2002/9 – Kru)

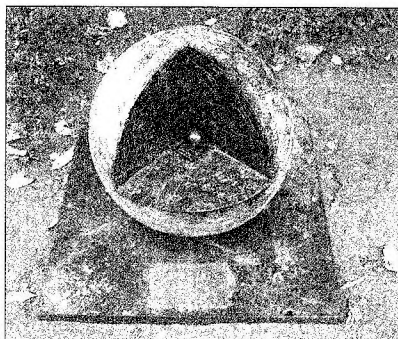
Naprendszer-túra Kecskeméten

Elkészült a „kecskeméti Naprendszer”, a Napnak és bolygóinak a modellje 1:3,3 milliárdszoros kicsinyítésben.

A Napot egy 41,8 cm átmérőjű bronzgömb jelképezi a városháza mellett. Az érdeklődők a városházától indulva „végigjárhatják” a Naprendszert, a többi bolygó a város megfelelő pontjain találhatóak. A tájékozódást a modellek mellett elhelyezett réztáblák segítik, melyeken egyszerű térkép tünteti fel a bolygókat jelképező „stációk” helyzetét. A naprendszer-túra utolsó állomása a Plútó, melyet a Kecskeméti Planetáriumban helyeztek el. A modell méretarányos is és távolságarányos is egy szerre.

Hasonló csillagászati szemléltetés eddig Európában csak Svájcban létezett, továbbá az USA három helyszínén. (Egy visszafogottabb, csak távolságarányos modell a Budapesti Planetárium mellett, a Népligetben is van, amelyen a Nap

mérete be van rajzolva, de a bolygók méreteit csak számok jelzik. – I. Meteor 2002/2., 3. o.)

A Jupiter a kecskeméti Naprendszer-modellből. A „Nap” testében a Jupiter apró gömbje rejtőzik. A modell méret- és távolságarányos

A kecskeméti modell annyiban egyedülálló, hogy ott bronz szobrok (is) készültek, Lakatos Pál Sándor szobrászművész alkotásai. Mindegyik bolygónál megjelenik a Nap mérete is.

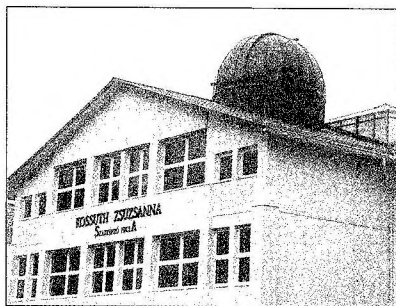
A köztéri szobrokat 2002. szeptember 27-én, pénteken 15 órakor avatták fel, a kecskeméti városháza előtt. Dr. Szécsi Gábor, Kecskemét polgármestere avatta fel, szakmai köszöntőt dr. Érdi Bálint csillagász, az ELTE Csillagászati Tanszék vezetője mondott. (E. Kovács Zoltán)

Új iskolai csillagvizsgáló Dabason

Szeptember 20-án új csillagvizsgálót avattak a frissen elkészült dabasi Kossuth Zsuzsanna Szakképző Iskolában. A kupolás iskolai csillagvizsgálót a tetőtérben alakították ki. Az iskola avatóján beszédet mondott Kosztolányi Gyula igazgató, Kőszegi Zoltán polgármester és Nemesi Pál, a Ferroép Rt. (a kivitelező cég) vezérigazgatója.

Az iskolai csillagvizsgálót is az intézmény avatásakor nyitották meg hivatalosan. A létesítmény létrejöttében jelentős szerepe volt Gordon Hopkins, az angliai Dudley College igazgatója pénzadományának. Az új megfigyelőhely – mely a Dr. Gordon Hopkins Csillagvizsgáló nevet kapta – végleges főműszere 30 cm-es Cassegrain-távcső lesz, melynek optikáit Schné Attila készíti. A távcsőmechanika Fornax-50, mely típussal immár több hazai csillagvizsgálóban találkozhatunk, de asztrofotósaink közül is sokan dolgoznak a Sári Pál által kifejlesztett tengelykeresztel. Az alábbiakban néhány képet mutatunk be az új csillagvizsgálóról.

(Mzs-Tey)

A kupola a Kossuth Zsuzsanna Szakképző Iskola tetején

A megnyitó résztvevői a kupolában